

Medrese ve İlahiyat Kavşagında
İSLÂMÎ İLİMLER
(Uluslararası Sempozyum)

المؤتمر الدولي للعلوم الإسلامية بين المدارس الدينية التقليدية
والكليات الدينية المعاصرة

Islamic Sciences at the Crossroad of Madrasah and Theology
(International Symposium)

29 Haziran - 1 Temmuz 2012
29 June – 1 July 2012

1. Cilt

Editör
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2013

Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları

Muhammed ÇETKİN¹

Giriş

Hayatın ve kâinatın şifresi Kur'an'ın ilk direktifi olan "oku" emri, Müslümanlar tarafından haklı olarak övünme vesilesi yapılmıştır. Müslüman olan toplumlarda mevcut kültürel birikimin devamının sağlanması noktasında ciddi çabalar gösterilmiştir. Bu çabanın doğal bir sonucu da Müslüman coğrafyasının her tarafında yaygınlaştırılan medreselerdir. Özellikle dini ilimlerin öğretildiği bu medreselerin, günümüze kadar varlıklarını devam ettirmesi, çok önemli ve bir o kadar da sevindiricidir. Medrese; sözlükte okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak anlamına gelen ders/dirase kökünden ism-i mekândır.

Cumhuriyet öncesinde camilerde, medreselerde ve bu işe tahsis edilen mekânlarda icra edilen Arapça öğretimi, Cumhuriyetin ilk yıllarında, o vakitler medreselerin lağvı ile ortaya çıkan din hizmeti boşluğunu doldurmak için küşâd edilen İmam-Hatip kursları ve Daru'l-Fünûn bünyesinde açılan İlahiyat Şubesi marifetiyle yürütülmeye devam etmiştir. Sonraki yıllarda orta öğretimde İmam-Hatip Liseleri, yükseköğretimde ise İlahiyat Fakülteleri bu görevi sürdürmüştür.

Bu çalışmamızda Medreselerin tarihi gelişimi, Medreselerde ve bugünkü İlahiyat Fakültelerinde okutulan Arapça Öğretiminde kullanılan ders kitaplarına değinilecektir.

1- Medreselerin Tarihi Gelişimi

Medreseler İslâm tarihinde ilk, orta ve yüksek düzeyde eğitim ve öğretim yapan

1 Bingöl Anadolu İmam Hatip Lisesi / BİNGÖL [muhammedcetkin@gmail.com].

kurumların ortak adıdır. Resmi medreseler, içerisinde öğrencilerin eğitim-öğretimlerinin yanında iâşe ve ibatelerinin de karşılandığı, vakıflar tarafından desteklenen birer yatılı okul olarak inşa edilmişlerdir. Klasik medreseler de yatılı okul niteliğinde olup iâşe ve ibateleri hayırsever halk tarafından karşılanmıştır.

Mekke döneminde “*Dâru’l-Hıffaz ve’l-Kurrâ*” niteliğinde olan Daru’l-Erkam, Medine Döneminde ise “*Medresetu’l-ulûm*” mahiyetinde olan Mescid-i Nebevî, İslâm Tarihinde Nübüvvet Döneminde ilim ve irfan yayan ilk medrese ve ilk üniversitedir.²

Hız. Peygamber (s.a.v), Mekke’de güçlükle yürütebildiği İslâmi davete ek olarak Kur’ân öğretimiyle de uğraşıyordu. Bu tarzda başlayan eğitim-öğretim faaliyetleri semeresini kısa sürede vermiş ve hicretten iki yıl önce Medine’ye bir Kur’ân öğreticisi gönderilmişti. Hız. Peygamber, milâdî 622’de Medine’ye hicret ettiğinde, burada ilk iş olarak bir mescit bina etmiş ve bunun bir bölümünü de «Suffa” veya “Zulle”³ denen eğitim-öğretim merkezi haline getirmişti.

Resûlullah (s.a.v.) zaman zaman mescitte oturur ve çevresinde toplanan ashâbına dinî ve dünyevî konularda bilgi verirdi.⁴ Mescitlerde halkaların oluşmasıyla devam eden çalışmalar, İslâm’ın dört halifesi döneminde de geçerliliğini sürdürdü. Halkaların sayısı gün geçtikçe artmış, zamanla halka içinde halkalar meydana gelmişti.⁵

Emevîler döneminde de aynı sistemin devam ettiği bildirilmektedir. Ahmed Emin, bu konuda “*Emevîlerin medrese tesis ettiklerini bilmiyoruz. O vakitler ilim evlerde ve mescitlerde öğretilirdi*”⁶ demiştir.

Özellikle hicri birinci asrı takip eden dönemlerde pek çok İslâm âlimi, ülkenin her tarafına yayılmış ve her türlü ilmi öğretmek üzere mescitleri mektep edinmişlerdi.⁷ Mescitlerde dinî tedrisatın yanı sıra lisan, edebiyat, şiir, tarih, tıp, astronomi ve kozmografya gibi ilim dalları da öğretilmekteydi.⁸

2 Abdulaziz Beki, “Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl’ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı”, II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Belediyesi Kültür Yay., Mart 2009, s. 675.

3 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, II, 828 vd.

4 Bk. *Buhâri*, “İlim”, 8, 30, 35, 42.

5 Mehmet Dağ - Hıfzurrahman Raşit Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, Ankara 1976, s. 118.

6 Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm*, çev. A. Serdaroğlu, Ankara 1976, s. 253.

7 Ahmed Emin, *a.g.e.*, s. 253.

8 Ahmed Çelebi, *İslâm’da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, İstanbul 1983, s. 106-107.

İslâm tarihinde genel olarak ilk medreselerin ne zaman inşa edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı batılı araştırmacılar medreselerin kuruluşunu Abbasî halifesi Me'mun'un Horasan valiliği dönemine kadar götürür, kimileri de daha sonraki dönemlerde arar.⁹

Abbasîlerin ilk dönemlerinde, mescitlerde gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetlerine ek olarak, Halife Me'mun devrinde (198-218/813-833), 217/832 yılında Bağdat'ta "Beytü'l-Hikme" kurulmuştu. Philip K. Hitti, bu kurum hakkında şöyle der: "Yükseköğretim alanında İslâm'da ilk şöhretli müessesese, Halife Me'mun tarafından başşehirde kurulmuştur. Bir tercüme merkezi olarak faaliyette bulunması yanında bu müessesese, bir akademi, halka açık bir kütüphane olarak vazife görmüş ve buna bağlı çalışan bir de rasathane kurulmuştur".¹⁰ Beytü'l-Hikme'yi ilk medrese olarak kabul edenler de vardır.¹¹

Yine aynı dönemde Bağdat'ta açılan ve Beytü'l-Hikme gibi birer öğretim merkezi olan "Beytü'l-İlim" ve "Dâru'l-İlim" müesseseleri, medreselerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.¹²

Abbasîlerin ilk devirlerinde eğitim-öğretim müesseseleri için "medrese" kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelime ilk olarak III/IX. asırda kullanılmaya başlanmışsa da,¹³ medreselerin resmî bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması IV/X. asırda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Arslan Gazi Tafgaç Han (ö. 426/1035), Merv'de bir medrese yaptırmıştır.

İslâm tarihçilerinin, medresenin ilk kurucusu olarak Nizâmülmülk (ö. 485/1092) üzerinde ittifak ettikleri ileri sürülmektedir.¹⁴ Fakat daha önce Gazneliler tarafından Nişabur'da birkaç medresenin kurulduğu bilindiğine göre,¹⁵ ilk medresenin Nizâmülmülk tarafından kurulduğu hususundaki bilgi ve kayıtlar ihtiyatla karşılanmalıdır. Hatta İslâm tarihinde bilinen ilk medresenin 349/960 yılında, Ebu'l-Velid Hassan b. Muhammed el-Emevî tarafından Nişabur'da yapıldığı da belirtilmektedir.¹⁶

9 Nebi Bozkurt, "Medrese" md., *DİA*, XXVIII, 323.

10 Philip K. Hiitti, *İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, II, 630.

11 Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 30.

12 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 5.

13 Dağ-Öymen, *a.g.e.*, s. 119.

14 Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, İstanbul 1329, III, 396.

15 Geniş bilgi için bk. Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 299; Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 6.

16 Atay, *a.g.e.*, s. 31.

Bütün bunlar göz önünde tutulunca, medresenin kuruluş tarihi hakkında kesin bir hükme varmak güçleşmektedir.

Medreselerin Yukarı Mezopotamya'daki yani Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizdeki varlıkları daha önce söz konusu olmakla beraber, özellikle Eyyûbîler döneminde yaygınlık kazanmıştır.¹⁷ Medreseler, tarihin gelişmelerine paralel olarak büyük gelişmeler kaydetmiştir.

2- Medreselerde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları

Kuşkusuz her medeniyetin üzerine inşa edildiği bir dil mevcuttur. Her ne kadar farklı dilleri konuşmalar ve değişik etnik kökenlerden oluşmalar da aynı medeniyetin mensubu olanlara referans olma özelliği taşıyan klasik eserlerin yazıldığı dil, o medeniyetin ortak dilidir. İslâm medeniyetinin dili Arapçadır. Arapça, çeşitli kavimlerin asırlar boyu devam eden ortak çabalarının bir neticesi olarak, Müslüman milletlere ait ortak bir medeniyet, kültür ve bilim dili olmuştur. Arapçayı geçmişte, günümüzde ve gelecekte yani zamanlar üstü olarak Müslümanların nazarında özel bir konuma yerleştiren en önemli sebep, onun Kur'an-ı Kerim'in dili oluşudur. Her şeyden önce dinin öğrenileceği eserlerin büyük ve ehemmiyetli kısmı Arapçadır.

Medreselerde Kur'an-ı Kerim, Fıkıh, Hadis, Tefsir, Kelam, Ferâiz gibi İslâmî; Nahiv, Sarf, Lûgat, Meânî, Bedi, Beyan, adap gibi lisanî; Hesap, Hendese, Mantık, Hikmet, Tıp, Heyet, Felsefe gibi aklî ilimlere ait olan dersler okutulmaktaydı. Bu bilimlerin birçoğunu bir arada okutan medreseler olduğu gibi, birisi veya bir kaçını okutan medreseler de bulunmaktaydı. Meselâ Selçuklularda Konya'daki Sırçalı Medrese'de Fıkıh; İnce Minareli Medrese'de Hadis; Çankırı, Kayseri, Sivas medreselerinde Tıp, Kütahya ve Kırşehir medreselerinde Heyet ve Nücum okutulmaktaydı. Yine Osmanlılar döneminde Bursa'da Dârü't-Tıp, Edirne'de Dârü'l-Hadis adlarıyla ihtisas medreselerinin kurulduğu bilinmektedir.

İslâm dünyasında medreselerde okutulan derslerin ekseriyetini İslâmî bilimler teşkil etmekteydi. Bunun en güzel delili ise medreselerin kuruluş amacında gizlidir. Müspet ilimler, İslâmî bilimlerin yanında daima ikinci planda kalmıştır. Müspet ilimlerin öğretimi genellikle özel kişiler, rasathaneler ve hastaneler aracılığıyla yapılmaktaydı.¹⁸ Fakat Timur'dan sonra tahta geçen Şahruh Mirza (1377-1447), Şahruh Mirza'nın oğlu Uluğ Bey, Timur'un torunu Şeyh Ömer'in oğlu Hüseyin Mirza Baykara, Şahruh Mirza'nın oğlu Baysungur (1397-1433), Sultan Babür (1483-1530)

17 Bozkurt, "Medrese" md., *DİA*, XXVIII, 324.

18 Saffet Bilhan, *Eğitim-Bilim-Sanat*, Diyanet Yay., İstanbul 1989, s. 33-50.

dönemlerinde gerek lisanî gerekse aklî ve naklî ilimlerin gelişimi son derece hızlı olmuş, bunların içerisinde özellikle müspet ilimler diye nitelendirdiğimiz aklî ilimler önemli gelişme göstermiştir. Bu dönemde Selahattin Musa (Kadızaade Rûmî), Gıyasettin Cemşit, Ali Kuşçu, Ali Şir Nevâî, Fethullah Şirvani gibi aklî ve lisanî ilimlerde ün yapmış âlimler yetişmiştir.

Arapça öğretiminin amaçları, kapsamı, plan ve programı, İslâmî öğretimin geleneksel yapısından gelen unsurlardan yararlanılarak oluşmuş bir yapı olmakla birlikte, zamanla kendine has işleyiş de kazanmıştır. Plan ve programı kitaplar ve müderrisler belirlemiştir. Arapça öğretimi bugünkü anlamda hazırlık sınıfı diyebileceğimiz hazırlık medreselerinde yürütülmüştür. Hazırlık aşamasında okutulan kitapların muhtevaları ezber derecesinde öğrenilmeden üst medreselere geçme imkânı olmamıştır. Sarf, nahiv ve belâğat ilim dallarında en detaylı kurallar içeren kitaplar okutulmakla birlikte, Arapça ihtisas alanı olarak programlarda yer almamış, edebiyat ve bu dilin muasır versiyonları ayrı ilim dalları olarak okutulmamıştır. Medrese tarihinde ilk resmi evrak olarak bilinen, Fatih'in hazırlattığı, medreselerde eğitim-öğretimi düzenleyen kanunnâmede, Arapça ilim dalları belirtilmekle beraber, program ve amaçlar belirtilmemiştir. Geleneksel olarak işleyen yapı aynı haliyle bırakılmıştır¹⁹

Medrese müfredatında Arap Edebiyatı ve Edebiyat Tarihi derslerine rastlanılmamaktadır. Klasik şiir ve edebiyat örnekleri sarf, nahiv ve belâğat eserlerinin metinlerinde, konuyla alakalı olarak örneklemede kullanılmıştır. Araç ilmi olarak Arapça, sarf-nahiv-belâğat ilim dallarının kesinleşmiş kurallarını karşılıyordu.

Medrese öğretim nizamında, Arapça dersinin program ve öğretim usullerini kitaplar belirlemiştir. Kitapların içerdiği konular, o dersin müfredat programı olmuştur. Kitaplar muhtasardan daha detaylı bilgiler içerenlere doğru seyir izlemiş, bu ilimlerde öğrenilmeyen bilginin kalmaması hedeflendiği için okutulan kitapların listesi kabarmıştır. Bir kitapta olmayan veya üzerinde az durulan bir konu onu izleyen kitaplarla telafi edilmiştir.

Dil öğretiminde, öğretim usulü olarak tümdengelim metodu yerine cüz metodu uygulanmıştır. İlimin tahsiline önce kelime tahlillerini içeren *Emsile*, *Bina*, *Maksûd*, *'İzzî*, *Merâh*, *Şâfiye* kitaplarıyla başlama değişmez usul olmuştur.

Sarf-nahiv ve belagat ilimlerinde okutulan kitaplar üçer dereceye ayrılmıştır. On sekizinci yüzyıl ortalarında Osmanlı medrese müfredatı üzerine yazılmış *Kevakib-i*

19 Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s. 275.

seb'a (telifi 1155/1741) risalesinde bununla ilgili bilgi verilmektedir. Kısa metinlere *iktisar*, orta metinlere *iktisad*, uzun metinlere de *istiksa* deniliyordu. *Kevâkib-i seb'a*'ya göre üç ilimde kitapların dereceleri şöyledir:

A- Sarf İlmi:

a- İktisar mertebesi:

Aşağı rütbe: *Emsile, Binâu'l-ef'al*

Orta rütbe: *Maksûd*

Yüksek rütbe: *İzzî*

b- İktisâd Mertebesi:

Aşağı rütbe: *Maksûd*

Yukarı rütbe: *Şâfiye*

c- İstiskâ mertebesi: *Şâfiye*'nin şerhleriyle okutulup takrir edilmesi.

B- Nahiv İlmi:

a- İktisar mertebesi:

Aşağı rütbe: *Avâmil*

Yukarı rütbe: *Misbâh* (amiller bölümü)

b- İktisâd mertebesi:

Orta rütbe: *Kâfiye, Elfiye-i İbn Mâlik*

Yüksek rütbe: *Mollâ Câmî*

c- İstiksa: *Muğnî'l-lebîb*²⁰

Yukarıda geçen kitaplar arasında Osmanlı âlimi İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) kitaplarının adları geçmemektedir. Bu âlimimizin *Avâmil* ve *İzhâr* adlı eserleri Tanzimat'tan sonra medreselerin ders programlarına girebilmiştir.²¹

Sarf ve nahiv kitaplarının tahsilini tamamlamış öğrenciler öğrenimlerine belâgat ilimlerini okumakla devam ederlerdi. Belâgat kitaplarının aşamaları da şöyleydi:

a- İktisar: *Telhîsu'l-Miftâh*

b- İktisâd: *Şerh-i Muhtaşar*

20 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yay., İstanbul 1997, I, 70.

21 Süleyman Tülücü, "Ünlü Bir Osmanlı Alimi İmam Birgivi ve İzhâr'ı" Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, VIII; Atay, a.g.e., s. 188 vd.; Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim ve Okutulan Ders Kitapları", s. 284.

c- İstiksâ: *Mutavvel, İzâh-ı Me'ani*²²

Medrese eserlerinin birkaç istisnası hariç, tümü Osmanlı öncesi âlimler tarafından yazılmıştır. Osmanlı âlimlerinin eserleri müfredatta pek yer almamıştır. Adını anacağımız eserler üzerine çok miktarda şerh ve hâşiyeler yazılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

a- Sarf İlimleri

1- *el-Emsile*: 15.yy'dan itibaren medreselerde okutulmuştur. Bu eser daha çok medrese öncesi, ilk basamak olarak tedrisatta yer almıştır. Yazarı kesin olarak bilinmemektedir. *el-Emsile, Binâü'l-ef'al, Makşûd, 'İzzî, Merâhu'l-ervah* adlı eserlerin ard arda okunması 18. yy. sonrası medrese geleneği olmuştur. *el-Emsile*'de "nasara" sülasi fiilin 24 isim ve fiil çekim kalıbı, fiillerin malum meçhul şahıs zamirlerine göre çekimleri, isimlerin müfred-tesniye-cemi çekimleri yapılır. *el-Emsile*'ye Arapça ve Türkçe şerhler yazılmıştır.²³

2- *Binâü'l-ef'al*: Müellifi meçhuldür. *el-Emsile*'den sonra okutulurdu. Eserde 35 fiil çekimi kalıbı vardır. Fe'ale fiil kalıbı kullanılmıştır. Binâ kitabına da birçok şerh yazılmıştır.²⁴

3- *el-Makşûd*: Müellifi kesin olarak belli değildir. Osmanlı âlimleri *el-Makşûd*'u İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye nisbet etmişlerdir.²⁵ *el-Makşûd*'da ele alınan fiil kalıbı 30'dur. Eser, kaynaklarda ilk defa Bedreddîn el-Simâvî'nin (ö. 823/1420) kaleme aldığı *Unkûdü'l-cevâhir* isimli şerh dolayısıyla anılır. Üzerine pek çok şerhin kaleme alındığı bu eser, Osmanlı medreselerinde sarf sahasında okutulan başlıca ders kitaplarından biridir.²⁶

4- *el-'İzzî*: İzzuddîn Ebu'l-Fedâil İbrahim b. Abdülvehhab b. İmâduddîn b. İbrahim ez-Zencânî (ö. 654/1256) tarafından kaleme alınan bu eser medreselerin temel ders kitaplarından biridir.²⁷ *el-'İzzî* üzerine Sadettin Teftâzânî (ö. 792/1390) bir şerh

22 İzgi, *a.g.e.*, I, 70-71; Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", s. 284.

23 Şârihleri: Muslihuddin Mustafa Surûrî (ö. 969/1562), Saruhanlı Lâli Ahmed Çelebi (ö. 1041/1631), Davud-u Karsî (ö. 1169/1756), Mekke Kadısı Mehmed el-Kefevî (ö. 1175/1762), Mehmed Oğlu Mustafa (ö. 993/1585), Kösec Ahmed Efendi (ö. ?), Çerkeşzade Osman Vehbi (ö. ?).

24 Şârihleri: Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Endelusi (ö. 1030/1682), Muhammed b. el-Hac Hamid el-Kefevî (1168/1755), Karaağaçlı Ahmed Rüşdi Efendi (ö. 1251/1835).

25 Muhammed Birgivi, *Ruhu's-Şuruh 'ale'l-Maksûd*, s. 2; Keçecizade Ahmed Rüşdi, *Ma'rifetu'l-Evzân*, s. 62.

26 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1941-1943, II, 1806.

27 *Keşfu'z-zunûn*, II, 1139-1140.

yazmıştır. Sadettin Teftâzânî'nin *Şerhu'l-İzzî* adlı eserine birçok hâşiye yazılmıştır.²⁸

5- *Merâhu'l-ervâh*: Ahmet b. Ali İbn Mesud (700/1302?)'un eseridir. 16. asırdan itibaren medreselerde okutulmuştur. Medreselerde *el-İzzî*'den sonra okunurdu.²⁹

6- *eş-Şâfiye*: Müellifi İbn Hâcib en-Nahvî, Cemaleddin Osman b.Ömer (ö. 646/1248)'dir. Medreselerimizde çok okunan kitaplardan biridir. Bu esere Çarperdî Fahreddin Ahmed b. el-Hasan b. Yusuf (ö. 746/1335)'un yaptığı şerhi çok rağbet görmüştür.

7- *Harûniye fi't-Tasrîf*: İbn el-Herevi Necmuddin Ömer (...?)'in eseridir.

8- *'Ukûdu'l-cevâhir fi ilmi't-Tasrîf*: Ahmet b.Mahmud b. Ömer el-Cenedî (ö. 700/1289)'in eseridir.

9- *Nüzhetü't-tarf fi ilmi's-Sarf*: Ahmed İbn Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1107)' nin eseridir. Medreselerimizde okutulmuştur.³⁰

b- Nahiv İlimleri

1- *el-'Avâmilü'l-Mie*: Abdülkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî (ö. 471/1078)'nin eseridir. Bu eser medrese ehli tarafından *el-'Avâmilü'l-'atik* adıyla da anılmıştır. Eser 100 amil ve örneklerinden oluşur. Medreselerin kuruluşundan kapanışına kadar her asırda okutulmuştur.

2- *el-'Avâmil*: Birgili Mehmet Efendi'nin eseridir. *el-'Avâmilü'l-cedîd* ismiyle şöhret bulmuştur. Eser âmil-mamûl-irâb konularından oluşur. İmam Birgivi'nin *el-'Avâmil'i, İzhârü'l-esrar'* ile İbn-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üçü birlikte nahiv cümlesi adıyla basılmıştır.

3- *İzhâru'l-esrâr*: Birgili Mehmet Efendi'nin eseridir. Osmanlı döneminde 40'tan fazla baskısı yapılmıştır. *el-'Avâmilü'l-cedîd* bu eserde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Otuza yakın şerhi vardır.³¹

28 Şârihleri: Suyûtî (ö. 911/1502); Şemsuddin Muhammed b. Ali el-Halebi (ö. 933/1522); Nasuriddin İbrahim el-Lukanî (ö. 958/1547); Kemaleddin Dede (ö. 975/1564); el-Gazzi Şemsuddin Muhammed (ö. 918/1507).

29 Şârihleri: Dikkoz Mevla Ahmed (ö. 860/ 1463); İbn Kemâl (ö. 940/1534); Musannifek Alauddin Ali b. Muhammed (ö. 875/1470); Kara Sinan, Sinaneddin Yusuf (ö.852/1452); Hasan Paşa b. Alaeddin el-Esved (ö. 801/1398). Bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1651.

30 İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımı, Ankara, s. 30.

31 Şârihleri: Kuşadalı Mustafa b. Hamza (ö. 1085/1674); Subicalı Muhammed b.Muhammed b. Ahmed (ö. 1141/1728).

4- *el-Kâfiye*: İbn el-Hâcib diye tanınan Cemâleddîn Osmân b. Ömer (ö. 646/1248)'in eseridir. Eserde nahiv konuları isim, fiil ve harf olarak üç bölümde, anlaşılır bir dille işlenmiştir. Bu özelliğinden dolayı medreselerin en önemli nahiv kitabı olan bu metne pek çok şerh yazılmıştır. Aynı kitap *Vâfiye* adıyla da şerh edilmiştir.³² Süleymaniye Ktp., Ayasofya blm.: K 4563, Çorlulu Ali Paşa blm.: 3664 numaralarda yazılı nüshaları mevcuttur.

5- *Mollâ Câmî (el-Fevâidu'z-Ziyâiyye)*: İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye fi'n-Nahv* adlı eserine Nurettin el-Câmî Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed (ö. 897/1492) tarafından yazılan şerhtir. Nahiv sahasında medreselerin başlıca ders kitaplarından birisi olmuştur. Eser *Mollâ Câmî* adıyla meşhur olmuştur.³³

6- *el-Elfiye fi'n-Nahv*: İbn Mâlik Cemaleddin Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)'nin eseridir

7- *Şuzûru'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmî'l-'Arab*: İbn Hişâm Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Ahmed (ö. 762/1361)'in eseridir.

8- *el-Misbâh fi'n-Nahv*: Mutarrizî Nasıruddîn Ebu'l-Fethî Nasır b. Abdusseyid b. Ali (ö. 610/1213)'nin eseridir. Şerh Yazan âlimlerden³⁴ Tacuddin Muhammed b. Muhammed el-Esferâyînî (ö. 875/1285), *ed-Dav' 'ale'l-Misbâh* adını vermiştir. Bu eser de medreselerde okutulmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi, Harput blm.: 188, Fatih blm.: 5036, Harif Ef. blm.: 396'da yazma nüshaları mevcuttur. Kemaleddin el-Müderri tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

9- *el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb*: İbn Hişâm en-Nahvî, Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf (ö. 762/1361)'un eseridir.³⁵ Süleymaniye Kütüphanesinde Fatih blm.: 3328, Hacı Mehmet Ef. blm.: 5962/2, Hamidiye blm.: 1325, Nafiz Paşa blm.: 1408'de taş basma nüshaları mevcuttur.

10- *Muğnî'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arib*: İbn Hişâm en-Nahvî, Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf (ö. 762/1360)'un eseridir. Bu eser nahiv sahasında okutulan yük-

32 Şârihleri: Taceddin Ebu Muhammed Ahmed b. Abdülkadir (ö. 749/1349); Radiyuiddin Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî; Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî (ö. 898/1490); Südü el-Bosnevî (ö. 1000/1592); Mevlevî İsmail (ö. 1041/1633); Hüsameddin İsmail b. İbrahim (ö. 1016/1607). Bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1370-1376.

33 Şârihleri: İsamuddin İbrahim b. Muhammed Arabşah (ö. 943/1538); Abdulgafur Raduyuddin el-Lârî (ö. 912/1506); Muslihuddin Muhammed el-Lârî (ö. 979/1571); Karacaahmed el-Hamîdî (ö. 1024/1675); Muhammed b. Ömer, Kurt Efendi (ö. 996/1569). Bk. Keşfu'z-zunûn, II, 1370-1376.

34 Şârihleri: Musannifek Alauddin Ali b. Muhammed el-Bistami; Alaeddin el-Eved (ö.1025/1616). Ayrıca bk. *Keşfu'z-zunûn*, II, 1708-1709.

35 Şârihleri: Süleyman el-Kafiyeci, Muhyiddin Muhammed (ö.879/1474); Celaeddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli (ö. 764/1363); Kadî Burhaneddin İbrahim b. Muhammed (ö. 900/1495).

sek eserlerdendir.³⁶

11- *Muqaddimetu'l-Acurrumiyye fi 'ilmi'l-'Arabiyye*: İbn Acurrum Muhammed b. Muhammed b. Davut es-Sanhâcî (ö. 723/1323)'nin eseridir. Medreselerde *Ecurrumiyye* adıyla anılmıştır.

12- *el-Mufasssal fi san'ati'l-İ'râb*: ez-Zemahşerî Cârullah Ebu'l-Kâsım Maḥmûd İbn Ömer (ö. 538/1144)'in eseridir.³⁷

13- *el-Enmûzec fi'n-Nahv*: Zemahşerî'nin eseri olup *el-Mufasssal*'ın hülâsâsıdır.

14- *Lubbu'l-elbab fi 'ilmi'l-İ'râb*: İsferyânî Tacettin Muhammed b. Muhammed b. Ahmet Seyfettin (ö. 689/1286)'in eseridir.³⁸

c- Belâğat İlimleri İle İlgili Eserler

Medreselerde okutulan belâğat ilimlerine dair kitaplar, es-Sekkâkî Ebu Yakup Yusuf İbn Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali (ö. 626/1229)'nin *Miftahu'l-'ulûm* adlı eserinin belagatle tahsis edilmiş üçüncü bölümü, muhtasarları ve şerhlerinden oluşan farklı yazarların yazdığı eserlerdir.

1- *Miftâhu'l-'ulûm*: es-Sekkâkî Ebu Yakup Yusuf İbn Ebi Bekr b. Muhammed'in eseridir. Bu eserin üçüncü bölümü belagat ilmini konu edinmektedir.³⁹ Teftâzânî ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin üçüncü bölüme yaptığı şerhler de medreselerde okutulmuştur.

2- *Telhîşu'l-Miftâh*: Hatibi Dımaşk, Celalettin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî (ö. 739/133)'nin eseridir. *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü kısmının muhtasarıdır. Eser üç bölüme ayrılmıştır:

a) Me'ani ilimleri,

b) Beyân ilimleri,

36 Şârihleri: Şeyh Takiyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed (ö. 872/1467); Muhammed Ebu Bekr ed-Demamini (ö. 828/1425); Ebu Beşir Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Maliki en-Nahvi (ö. 844/1440); Suyutî.

37 Şârihleri: İbn Hacib en-Nahvî (ö. 646/1248); Şemsüddin Muhammed b. Yusuf el-Konevî (ö. 788/1386).

38 Şârihleri: Nukrakar, Cemaleddin Abdullah b. Muhammed Ahmed el-Hüseynî (ö. 776/1374); Eminüddin İsa b. İsmail el-Aksarayî (ö. 727/1327).

39 Şârihleri: Kutbuddin Mahmud b. Mes'ud b. Muslih eş-Şirâzî (ö. 710/1310); Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürçânî (ö. 816/1413); Saduddin b. Mesud Teftâzânî (ö. 791/1389).

c) Bedî ilimleri.⁴⁰

3- *el-Muṭavvel 'ale't-Telḥîs*: Sadettin Teftâzânî, Mesud b. Ömer (ö. 791/1389)'in *Telḥîşu'l-Miftâh* adlı esere yazdığı şerhtir. Medreselerde çok okutulmuştur. *el-Muṭavvel* üzerine 20'ye yakın hâşiye yazılmıştır.

4- *Muḥtasaru'l-Me'anî*: Bu eser de Sadettin Teftâzânî'nin eseridir ve *el-Muṭavvel*'in daha muhtasar halidir. Medreselerde okutulan önemli belagat eserlerinden birisidir.⁴¹

5- *Îzah-ı Me'anî*: Hatib-i Dimaşk, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini'nin *Telḥîs*'e yaptığı şerh çalışmasıdır.⁴²

Doğu Medreselerinde de en çok önemsenen ilimler, Arap dili ve belagatine yönelik ilimlerdi. Bu yöntemi, Arap olmayan bütün Müslüman topluluklarda görürüz. Bunun sebebini M. Said Ramazan el-Bûtî şöyle açıklıyor:

“Kürtlerin İslâmî ilimler arasında en çok âlet dedikleri nahiv, sarf, belagete önem vermelerinin sebebi, bu ilimleri iyice hazmetmeden diğer İslâmî ilimleri hakkıyla öğrenmenin mümkün olmadığı kanaatine sahip olmalarıdır. Bu engeli ortadan kaldırmak için ilk başta Arapçaya dair ilimleri öğrenmek gerekir. Bu ilimlerin başında Arapçayı telaffuz etmenin anahtarı konumunda olan ve sarf denilen iştikak ilmi gelir. Me'anî, beyân ve bedî' ilimlerinin de bu problemi çözmeye önemli bir katkısı vardır. Akide ve tefsir ilimlerinde başvurdukları kaynaklar mantıkî delillerle, münazara ve vad' üsluplarıyla sunulduğu için bu ilimlere de şiddetle ihtiyaç duyarlar. Zira ellerindeki kaynakları anlamak için bu ilimleri bilmek şarttır.”⁴³

Medreseye yeni başlayan bir öğrenci, ilk olarak sarf ilminin en önemli konusu olan fiil çekimini öğrenmeye başlar. Sonra bu ilmin diğer konularına derinlemesine girerdi. Bu bağlamda aşağıdaki eserleri okurdu:

Molla Ali Taramahî'nin Sarf ilmine dair Kürtçe olarak yazdığı *Tesrifâ Kurmançî*, müellifi bilinmeyen *Binaü'l-Ef'al*, İzzeddin ez-Zencanî'nin (ö. 655/1257) *el-İzzi fi't-Tasrif, Emsile, Bina, Maksud, Merah* kitapları.

40 Şârihleri: Muhammed b. Muzaffer el-Halhalî (ö. 745/1344); Şemsuddin Muhammed b. Osman ez-Zuzî (ö. 792/1390).

41 Şârihleri: Telhis'in şerhleri için bk., Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 473-479; Brockelmann, GAL, Supplement I, 516-518.

42 Daha geniş bilgi için bk. Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, s. 274-293.

43 Bk. el-Butî, *Hâza Validî*, s. 16-17.

Bundan sonra öğrenci, nahiv ilmini öğrenmeye yönelir ve bu konuda Doğu Medreselerinin dışında pek kimsenin kullanmadığı kitapları belli bir sıraya göre okur. Bu kitaplar da sırasına göre şöyledir:

1- Abdulkahir el-Cürcanî'nin *el-'Avâmilü'l-mi'e*,

2- Molla Yunus el-Irkıtî'nin Arapçadaki zarflar hakkında Kürtçe olarak hazırladığı *Zuruf* ve *el-'Avâmilü'l-Mie* kitabının besmeleden "mi'etü amilin" cümlesine kadar olan kısmının irabını yapan *Terkip*,

3- Saduddin lakabıyla bilinen bir zat tarafından hazırlanan *el-'Avâmilü'l-mi'e* kitabının şerhi olan *Sadullah es-sağır*,

4- Fahrüddin Ahmed b. Hasan el-Çarburdi (ö. 749 h.) tarafından hazırlanan *el-Muğnive* talebesi Bedruddin Muhammed b. Abdurrahim el-Bilâlî tarafından hazırlanan şerhi *Şerhu'l-Muğni*,

Bundan sonra öğrenci, tekrar sarf ilmine döner İzzi'nin şerhi olan Saduddin et-Teftazanî'nin hazırladığı *Saduddin/Sadini* adlı eseri okuyup tekrar nahiv ilmine dair kitaplara dönerdi. Sırasıyla şu kitapları okurdu:

5- Ebu's-Sena Ahmed b. Muhammed ez-Zilî tarafından İbn Hişam'ın *el-İ'râb 'an kavâ'idü'l-İ'râb* adlı eserine yapılan şerh olan *Hallu'l-Ma'âkîd Şerhu'l-Kavâ'id*,

6- *Sadullahel-Berdâî'nin Hadaiku'd-dekâik* (*Sadullah el-kebir*)

7- Adalı Mustafa Efendi'nin *Netâicü'l-efkâr*,

8- Celalüddin Abdurrahman es-Suyütî'nin, Cemalüddin Muhammed b. Malik tarafından hazırlanan *el-Elfiyye'sine* yazdığı şerh olan *el-Behcetü'l-marđiyye fi Şerhi'l-Elfiyye*,

9- Molla Câmî adıyla bilinen *el-Fevâ'idü'd-diyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye*.

Öğrenci Molla Cami'yi okurken özellikle aşağıdaki hâşiyeleri mütalaa ederdi, kismi de bir kısmını ders olarak okurdu.

a- *Hâşiyetu Abdulğafûr el-Lârî 'ala'l-Fevâidi'd-diyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye*,

b- *Hâşiyetu Abdulhakîm es-Seyâlekûtî 'alâ Hâşiyeti Abdulğafûr el-Lârî 'alâ Şerhi'l-Kâfiye*,

c- *Hâşiyetu Abdulhakîm es-Seyâlekûtî 'alâ 'Avâhîri'l-Câmî*

d- Muhammed Rahmi el-Ekînî'nin '*Akdu'n-nâmî 'ala'l-Câmi*

Nahiv ilmine dair sıra kitapları bitince öğrenci mantık ilmine döner ve sırasıyla şu eserleri okurdu:

- 1- Molla Halil Siirdî el-Hîzânî'nin *İsaguci'si*,
 - 2- Mahmud b. Hafız el-Meğnisani'nin, Ebheri'nin *İsaguci'sine* yazdığı şerh olan *Muğni't-tullâb*,
 - 3- Husamuddin Hasan el-Katî'nin Ebherî'nin *İsaguci'sine* yazdığı şerh olan *Husam-i Kati (Semkati)* ve hâşiyesi *Muhyuddîn*,
 - 4- Molla Fenarî'nin Ebherî'nin *İsaguci'sine* yazdığı geniş bir şerh olan *Fenâri*,
 - 5- Ahmed b. Muhammed b. Hıdır tarafından *Fenâri* üzerine yazılan bir hâşiyeye olan *Kaḫlu'l-Aḫmed*,
 - 6- İsmail Gelembevî'nin *Gelembevi fi'l-Mantık*,
 - 7- Muhammed b. Ebi Bekr Saçkalızade'nin vad⁴⁴ ilmine dair yazdığı *el-Velediyye*,
 - 8- Mesûdî'nin adab ve münazaraya dair *Ulûğ* adlı eseri,
 - 9- Müftizade'nin adab ve münazaraya dair *Huseynî* adlı esere yazdığı şerh.
- Bu merhaleden sonra öğrenci sırasıyla şu kitapları okurdu:

- 1- Usamuddin İbrahim b. Muhammed'in *Usam fi'l-İsti'âre*,
- 2- Ali Kuşçu'nun Adududdin el-İcî'nin *Risâletü'l-Vad'* adlı eserine yazdığı şerh
- 3- Usamuddin İbrahim el-İsferayînî'nin Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semerkan-dî'nin *el-Feride* adlı eserine yazdığı şerh,
- 4- Kutbüddin Muhammed b. Muhammed er-Razî tarafından Necmuddin Ömer b. Ali el-Kazvinî (493/1493)'nin mantık ilmine dair yazdığı *Şemsiye* metnine yaptığı bir şerh olan *Tahrîru'l-kavâ'idi'l-mantıkiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*,
- 5- *Muḫtaşaru'l-Ma'ânî*,

44 Lafız (ed-dâll) ile anlam (el-medlûl) arasındaki ilişkiyi inceleyen ilme vad' ilmi (عروض لاء مل ع) denilmektedir.

6- Tacüddin Abdolvahhab İbn Sübkî'nin yazdığı *Cem'u'l-cevâmi'* adlı metnine Celâluddin el-Mahallî'nin kaleme aldığı *el-Bedru't-tali' fi halli Cem'i'l-cevâmi'* adlı şerh.⁴⁵

İlâhiyat Fakültelerinde Okutulan Arapça Ders kitapları:⁴⁶

1924 yılında Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun 4. maddesine istinaden Darülfünûn'a bağlı bir İlâhiyat fakültesi kurulmuş,⁴⁷ 31 Mayıs 1933 tarihine kadar varlığını devam ettiren fakülte, o tarihte Darülfünun'un İstanbul Üniversitesine dönüştürülmesi neticesinde kadro dışı bırakılarak kapatılmıştır. Onun yerine Edebiyat Fakültesi'nin bünyesinde kurulan İslâmî İlimler Enstitüsü de 1936 yılında faaliyetine son vermiştir. 21 Kasım 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğretime başlamış,⁴⁸ Arapçanın Farsça ve batı dilleri gibi yardımcı bir ders olarak okutulması kararlaştırılmıştır.⁴⁹ Daha sonraki gelişmeler neticesinde, 19 Kasım 1959 tarihinde öğretime başlayan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünden itibaren yirmi yıl içerisinde sekiz Yüksek İslâm Enstitüsü açılmıştır. Ayrıca 1971-72 öğretim yılında Atatürk Üniversitesine bağlı olarak İslâmî İlimler Fakültesi faaliyete geçmiştir. Yüksek İslâm Enstitülerinde uygulanan haftalık otuz altı saatlik yoğun program içerisinde Arapça dersleri de önemli bir yer işgal etmekteydi. 6 Kasım 1982 tarihinde çıkan kanun ile bu enstitüler İlâhiyat fakültelerine dönüştürülmüştür. Daha sonraki yıllarda açılan yeni fakültelerle birlikte hâlihazırda Türkiye'de 55 İlâhiyat Fakültesi, 43 DİKAB Bölümü, 10 İLİTAM ve 2 İlahiyat Ön lisans bulunmaktadır.

İlâhiyat fakültelerinde Yüksek Öğretim Kurulu'nun 11.07.1997 tarihinde yaptığı düzenlemeye gelinceye dek bir yılı Arapça ağırlıklı hazırlık sınıfı olmak üzere beş yıllık bir program uygulanmakta iken bu tarihte hazırlık sınıfı kaldırılarak biri İlâhiyat Lisans Programı ve diğeri de İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğ-

45 Abdulhadi Timurtaş, "Molla Muhammed Zivingi ve İlmi Kişiliği", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı I, s. 113 vd.

46 İlâhiyat fakültelerinde okutulan ders kitapları ve diğer yardımcı kitaplarla ilgili olarak vereceğimiz bilgiler, 21 Haziran 2003 tarihinde Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde yapılan "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretimi ve Problemleri" konulu çalışma toplantısı için fakülte temsilcileri tarafından sunulan yazılı raporlara ve yine fakülte hocalarından alınan bilgilere dayanmaktadır. Geniş bilgi için bk. Ahmet Bostancı, "İlâhiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/ 2005, s. 1-30.

47 Darülfünun İlâhiyat Fakültesi hakkında geniş bilgi için bk. Hamit Er, İstanbul *Darülfünunu İlâhiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul 1993.

48 Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1999 Özel Sayı, s. 145-149.

49 Bk. Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)", s. 151.

retmenliği olmak üzere iki ayrı program getirilmiştir.⁵⁰ Yeni düzenlemede hazırlık sınıflarının kalkmasıyla birlikte Arapça derslerinin sayısında önemli oranda bir azalma meydana gelmiştir. Son yıllara gelene kadar İlahiyat fakültelerinde (önceki ismiyle Yüksek İslâm Enstitülerinde) belirli bir Arapça öğretim serisi takip edilmiş; genelde Türkçe veya Arapça bazı gramer kitaplarının yanı sıra çeşitli metin kitapları okutulmuştur. Bunlar arasında İbn Hişâm'ın *Katru'n-nedâ* ve *Şuzûru'z-zeheb* adlı eserleri, İmam Birgivi'nin *İzhâr'ı*, *Maksûd*, Hayrettin Karaman-Bekir Topaloğlu'nun *Sarf-Nahiv* kitabı gibi gramer kitaplarının yanı sıra Ali Özek ve Nihad Çetin'in *Seçme Metinler* kitapları vb. sayılabilir.⁵¹ Bu kurumlarda Arapça çoğunlukla, dinî metinlerin okunup anlaşılabilmesi gayesiyle okutulduğundan bu eserlerin o yıllar itibarıyla bu amaca uygun oldukları düşünülebilir.

Son yıllarda ise bir iletişim dili olarak Arapçanın öğretimi dünyada ve Türkiye'de büyük bir gelişme göstermiş, Arapça öğretiminin yapı ve sorunlarıyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, bunun sonucu olarak da Arapçanın çağdaş yabancı dil öğretim yöntemlerine göre öğretilmesini amaçlayan ders kitapları hazırlanmıştır. Ortaya çıkan ders kitaplarından bazıları Türkiye'de İlahiyat fakülteleri tarafından da kabul görmüş ve ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır.

İlahiyat fakültelerinde hâlihazırda okutulan ders kitaplarını "Arapça Öğretim Serileri", "Diğer Kitaplar" ve "Ders Notları" şeklinde incelememiz mümkündür:

A) Arapça Öğretim Serileri

1) Kral Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Serisi

Türkiye'deki baskılarına göre;

a) *el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-muyessere* (üç cilt)

b) *el-Kırâ'atu'l-'Arabiyyetu'l-muyessere* (üç cilt)

c) *el-'Arabiyyetuli'l-hayât* (üç cilt) olmak üzere toplam dokuz kitaptan oluşmaktadır.

a) *el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-muyessere*: "Silsile fi ta'lîmî'n-nahvî'l-'Arabî li gayri'l-'Arab" alt başlığını taşıyan bu seri Muhammed İsmâ'il Sînî, İbrâhîm Yûsuf Seyyid ve Muhammed er-Rifâ'î eş-Şeyh tarafından hazırlanmıştır

50 Bk. Suat Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999 Özel Sayı, s. 233-234.

51 Bostancı, *a.g.m.*, s. 7.

el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-muyessere serisinin en önemli özelliği ıstılahlara dayalı teorik izahlara yer vermekten daha çok nahiv kalıplarının uygulanmasına dayalı alıştırmalar yaptırmak yoluyla dilbilgisi öğretimi usulünü benimsemiş olmasıdır.

Seride belirli sayıda kelime kullanımı ile sınırlı kalınmaya özen gösterilmiştir. Dâvûd' Abduh tarafından hazırlanmış olan Arapçada yaygın kelimeler listesinden her bir kitapta bin kelime kullanılmıştır. Yaygın ve zaruri kaidelerinin hazmı kolay cüzlere ayrılarak verilmesi hedeflenmiş, mümkün olduğunca faydasız ıstılahlardan kaçınılmış, kaideler bazen geleneksel üslûptan farklı tarz da verilmiştir. Çeşitli ve çok sayıda alıştırmaya konulmuş, kolaydan zora doğru bir sıralama takip edilmiştir. Alıştırmaların dilin kabiliyetlerini geliştirici tarzda olması hedeflenmiştir. Parça ve alıştırmaların içeriklerinde İslâm kültürüne ait unsurlara ve uluslararası planda öneme sahip konulara yer verilmiştir.

el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-muyessere serisi, *el-'Arabiyyetu li'l-hayât* serisinin birinci ve ikinci kitaplarını bitirenlerin seviyelerine göre hazırlanmıştır. Üç kitaptan oluşan serinin her bir kitabında dersler gramer örneklerini ihtiva eden bir parça ile başlamaktadır. Parçada geçen gramer ile ilgili örnekleri açıklama kısmı (şerh) takip etmektedir. Ardından alıştırmalar gelmekte, bunlar kısa metinler de ihtiva etmektedir. Kaidelerin özeti ile ders bitmektedir. Her dört-beş dersten sonra geçmiş derslerin tekrarını içeren "et-Tedribâtu'l-'âmme" bölümü ve kitabın sonunda da genel bir tekrar bölümü bulunmaktadır.

Seri hakkında şunlar söylenebilir:⁵² Seri, dilbilgisi öğretiminde çağdaş öğretim metotlarına uygunluk arz etmektedir. Geçmiş konularla ilgili genel alıştırmaya bölümleri bulunması olumlu bir özelliktir. Seride bazı gramer konularına temas edilmemiştir. Ancak, iştigâl, nüdbe, terhîm, i'lâl kaideleri gibi çok fazla kullanım alanı bulunmayan bu tür gramer kaidelerine yer vermemesi bir eksiklik olarak nitelendirilemez. Zira yaygın kullanımı olmayan bu konular gerektiği ölçüde ders hocaları tarafından verilebilir. Ancak cümlelerin i'rabı gibi konulara yer verilmesi uygun olurdu. Sarf konuları kitabın içerisine dağılmış vaziyettedir. Bu durum genellikle sarf derslerinin ayrı olarak işlendiği İlahiyat fakülteleri için bir zorluk vesilesi olarak değerlendirilebilir. Yine nahivden istisnâ konusu, sıfatlar vb. bazı konular birden fazla derse dağıtılmış durumdadır. Bunların bir arada verilmesi daha uygun olabilirdi. Bazı gramer konularında takviyeye ihtiyaç duyuracak eksiklikler bulunmaktadır. Alıştırmaların oldukça fazla olması derslerde hepsinin uygulanması imkânı vermemekte ve öğrenciler açısından da bıktırıcı olmaktadır.

52 Bostancı, a.g.m., s. 9.

b) *el-Kırâ'atu'l-'Arabiyyeti'l-muyessere*: Bu seri, Kral Suud Üniversitesi Arap Dili Enstitüsü tarafından yabancılara Arapça öğretmede okumanın sağladığı yararlar göz önünde bulundurularak bu konudaki ihtiyacı karşılamak amacıyla hazırlanmıştır. Seride yaygın kelimelerin kullanılmasına özen gösterilmiş, bu amaçla Dâvûd' Abduh tarafından derlenmiş olan "Arapça'daki Yaygın Kelimeler" listesi göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Bu listenin yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de 20'den daha fazla geçen kelimeler de kullanılmış her iki listede yer alamayan az sayıdaki kelime de konuların gereği olarak kullanılmıştır.

Seride girift ve garip terkipler kullanılmamaya özen gösterilmiştir. Konuların İslâm kültürüyle ilgili konulardan genel Arap kültürüne ait ve evrensel öneme sahip konulara, nüktelere varıncaya kadar dengeli bir çeşitlilik arz etmesine özen gösterilmiştir.

Her metinden sonra okunanı anlamaya, kelime ve terkiplerin kazanılmasına, tabir (anlatım) yeteneğinin arttırılmasına yönelik uygulamalar bulunan çeşitli alıştırmalar yer almaktadır.

Seride dinî konular ağırlıktadır. Metinlerin büyük oranda harekeli oluşu, öğrenciyi harekesiz metinleri okumaya alıştırmaya açısından dezavantaj olarak düşünülebilir. Ayrıca kitap her türlü görsel malzemeden uzak donuk bir sunuma sahiptir. Modern metinler de yeterince yer almamaktadır.⁵³

c) *el-'Arabiyyetu li'l-hayât*: "Menhec mutekâmil fi ta'lîmi'l-'Arabiyye li-gayri'n-nâtîkîne bihâ" alt başlığını taşıyan seri Muhammed İsmâ'îl Sînî, Nâsif Mustafâ 'Abdu'l-'azîz, Muhyiddîn Ahmed Sâlih, Mustafâ Ahmed Suleymân'dan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. *el-'Arabiyyetu li'l-hayât*, temel seviye için iki, orta ve ileri seviyeler için birer kitap olmak üzere dört kitaptan oluşan ve yetişkin yabancılara Arapça öğretmeyi hedefleyen bir seridir. Türkiye'de üç cildinin tıpkıbasımı yapılmış bulunmaktadır. Seride destekleyici materyal olarak ses bantları, resimler, alıştırmalar vb. kullanılmıştır.

Arap olmayan yetişkinler için tam bir Arapça öğretim programı ortaya konulması, dilin dört becerisi çerçevesinde öğrencinin dili uygulaması, kaidelerle ilgili zarurî kısa bilgiler yanında temel terkipler ve kelimelerle öğrenciyi donatma ve Arap-İslâm kültüründen örnekler sunulması, müellifleri tarafından serinin genel hedefleri olarak belirlenmiştir.

Seride dersler diyaloglarla başlamaktadır. Diyaloglar özellikle ilk bölümlerde

53 Bostancı, a.g.m., s. 13.

oldukça kısa tutulmuştur. Sonraki bölümlerde daha uzun ve girift bir hâl almaktadır.

Her bir ders öğretimde esas kabul edilen çok sayıda alıştırma ile desteklenmiştir. Bu alıştırmaları konu bakımından: anlama alıştırmaları, sözdizimi ve morfoloji alıştırmaları, diyalog alıştırmaları, sözlü ve yazılı anlatım alıştırmaları, biçim bakımından: tekrar alıştırmaları, ayırt etme alıştırmaları, değiştirme alıştırmaları, konuşmaya yönelik iki veya üç aşamalı cevap alıştırmaları şeklinde tavsif edilebilir. Ünitelerde kırk-atmış civarında alıştırma bulunmaktadır. Bu alıştırmalarda beş yüz kadar kelime hazinesi kazandırılması da amaçlanmaktadır. Alıştırmaların dilin dört temel becerisini geliştirmeye yönelik olmasına özen gösterilmiştir. Her ünitenin sonunda basit ve temel yapılarla sınırlandırılmış biçimde dilbilgisi ve geçen kelimelerin listesi verilmektedir.

Seride dil öğretim metotlarından direkt metot benimsenmekle birlikte nadir olarak öğretmenin vasıta dil kullanmaya başvurması kabul edilmektedir. Günlük hayatla ilgili kelimelerin ve terkiplerin verilmesi ve kaidelerin terkipler çerçevesinde fonksiyonel olarak öğretilmesi hedeflenmektedir.

Seride ikinci kitapta birinciden farklı olarak her dersin sonunda açıktan okuma parçaları yer almakta, ayrıca otuz tane yazılı veya sözlü anlatım (tabir) konusu bulunmaktadır. Ayrıca diyalogun nesre çevrilmesi, zıt anlamlı kelimeler, belirli bir kelime ile başlayarak diyalogun yeniden yazılması gibi birinci kitapta bulunmayan alıştırmalar yer almaktadır. Üçüncü kitapta ise bunlardan farklı olarak serbest sözlü ve yazılı anlatım ve sarf alıştırmaları yer almaktadır. Ünitelerde otel, çarşı, posta-telefon-telgraf, hastane, doktor muayenehanesi, trafik-yol sorma gibi konular ele alınmaktadır.⁵⁴

2) *el-'Arabiyyetu li'n-nâsiîn Serisi*

"Menhec mutekâmil li-gayri'n-nâtikîne bi'l-'Arabiyye" alt başlığını taşımaktadır. Mahmûd İsmâ'îl Sînî, Nâsif Mustafâ 'Abdul'azîz, Muhtâr et-Tâhir Huseyn tarafından hazırlanmıştır. Orijinali, altı kitaptan oluşmaktadır. Ancak Türkiye'de on iki kitap hâlinde basılmıştır.

Serinin tek bir yabancı dil öğretim yöntemine bağlı kaldığı söylenemez. Birinci kitapta direkt metot göze çarparken beşinci ve altıncı kitap dilbilgisi çeviri yönteminin izlerini taşımaktadır. Bu nedenle seri seçmeli metot teorisine göre hazırlanmış

54 Bk. Yusuf Karataş, *Türkiye'de Arapça Öğretimi Açısından "el-'Arabiyyetu lil-hayât" Ders Kitabının Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2001, s. 55-57.

denebilir.

İlk dört kitap sözlü ve yazılı anlatım becerilerini öne çıkartmaktadır. Beşinci ve altıncı kitap okuma-anlama, dinleme-anlama ağırlıktadır. Bu nedenle son iki kitapta çeşitli konularda uzun sayılabilecek metinlere yer verilmekte ayrıca konu sonlarına dilbilgisi özetleri konulmuş bulunmaktadır. Her ciltte kelime sayıları sınırlandırılmış olup kelime bilgisini geliştirmeye yönelik yeterince alıştırma vardır. Müellifler tarafından oluşturulmuş yapay metinler yanında Arap yazarlardan alınmış örnek metinler de sunulmuştur. Öğrencilerin ilgisini çekebilecek bilmece, bulmaca gibi çalışmalar pek bulunmamaktadır ki, temel hedefi gelişim çağındakilere Arapça öğretmek olan seri için bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Sözlü anlatım bölümündeki konular, öğrencinin günlük yaşamda iletişim kurmasına duygu ve düşüncelerini ifade etmesine yardımcı olacak niteliktedir. Yazılı anlatım bölümünde paragraf yazma, diyalog hazırlama, özet çıkarma gibi aktiviteler bulunmaktadır ki, bunlar öğrencinin yazma yönünün güçlendirilmesi bakımından önemlidir.

Seride yer alan kelime ve dilbilgisi yükü her cildin hitap ettiği öğrenci seviyesine uygun olduğu söylenebilir. Kelime sayısı sınırlı olup sonraki ünitelerde de tekrarlanarak öğrencinin kavraması kolaylaştırılması olumlu bir yön olarak göze çarpmaktadır.

Seride metinlerin hareketli olması özellikle ileri seviyeler için bir dezavantaj olarak düşünülebilir. Bir de serinin orijinali cilt, kapak, sayfa düzeni vb. özellikler açısından ilgi çekici özellikler taşımakla beraber Türkiye’de yapılan baskıları orijinalinin özelliklerini pek yansıtmamaktadır ki, bu da öğretim açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir.⁵⁵

3) İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü Arapça Öğretim Serisi

İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Dil Enstitüsü tarafından hazırlanan bu seri, “*Silsiletü ta’lîmî'l-lugati'l-'Arabiyye*” genel başlığını taşımaktadır. 4 kuragöre düzenlenmiş olan seri Arapça ve bazı İslâmî ilimlerin beraberce öğretilmesi hedefi gözetildiğinden çok sayıda kitaptan oluşmaktadır. Ancak Türkiye’de bazı İlâhiyat fakültelerinde sadece *Nahiv*, *Sarf* ve *Ta'bîr* kitapları okutulmaktadır.

Seride genel hedef, Arapçanın İslâm kültürünü yaymak için bir kapı olacak şe-

55 Emin Cihan Üzüm, *Türkiye’de Arapça Öğretimi Açısından el-'Arabiyye li'n-Nâşi'in Ders Kitabının Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2002, s. 95-97.

kilde sunulmasıdır. Bu yüzden İslâmî mefhumlar dille ilgili kitaplara serpiştirilmiş, dinî bilgilere ise yine seride yer alan dinî kitaplarda yoğun olarak yer verilmiştir. Tüm serinin 2 yıllık bir öğretim devresinde verilmesi öngörülmektedir.

Birinci kurda öğrenci nahiv terkiplerini ve sarf sîgalarını uygulama bağlamında görürken ikinci kurdan itibaren kaidelerle de karşılaşmaktadır. Mümkün olduğunca en yaygın nahiv terkipleri ve sarf sîgalarının verilmesine çalışılmıştır. Basit cümlelerden mürekkebe doğru bir sıralama takip edilmiştir. Şaz ve nadir kalıplardan uzak durulmaya çalışılmıştır.

a) Nahiv Kitapları: Nahiv kitapları 2, 3 ve 4. kurlar için hazırlanmıştır. Konular kitaplar içerisinde seviyeye uygun olarak dağıtılmış vaziyettedir.

İkinci kurun kitabında şu konulara yer verilmiştir: Kelimenin üç çeşidi, isim çeşitleri: müennes-müzekker, müfred-müsenna-cemi, isim cümlesi ve bu çerçevede munfasıl merfu zamirler, ism-i işâret, ism-i mevsûl, inne ve benzerleri, kâne ve benzerleri. Fiil cümlesi, fâil, mef'ûl, muzâfileyh, zarflar, istifham cümlesi ve istifham edatları.

Üçüncü Kur kitabında yer alan konular da şunlardır: İ'rab alametleri, isim ve fiillerde mebnîlik, sahîh ve mu'tel fiiller, ef'âl-i hamse, esmâ-i hamse, isim ve fiillerin i'rab şekilleri, şart cümlesi, haberin öne geçtiği cümleler. Hâl, na't, nidâ, istisnâ, ism-i tafdil, teaccüb üslûbu, medh ve zem filleri, te'kid, bedel, temyiz, gayri munsarifler, mef'ûl-i mutlak, mef'ûl li-eclih, sayı konuları da dördüncü kurun kitabında ele alınmaktadır.

Kitaplarda öncelikle anlatılacak kaidenin örneklerini içeren metin verilmekte, sonra ayrıntılı cetvellerle kaide ile ilgili örnekler sunulmaktadır. Bunu tahlil ve açıklama içeren kısım ve onu da kaidenin istinbatı takip etmektedir. Sonra dersin konusuna göre değişiklik gösteren alıştırmalar yer almaktadır. Her bir kitapta belirli sayıda kelime ve nahiv ıstılâhı yer almaktadır. Görsel malzeme olarak sadece her konunun başında metinle ilgili bir resim konulmuştur. Metinlerde genellikle dinî konulara ağırlık verilmektedir.

b) Sarf Kitapları: Sarf sîgalarının okuma parçası çerçevesinde tabi siyak içerisinde verilmesi hedeflenmiştir. Her dersin başında yer alan metni, parçayı kavramayı ölçen sorular takip etmektedir. Ardından sarf konusunun arzı ve kaidelerin çıkarılması kısmı yer almakta, son olarak da kaidenin yerleşmesi amacıyla konulmuş olan çeşitli alıştırmalar bulunmaktadır.

İkinci Kur kitabında şu sarf konuları bulunmaktadır: Fiil-i muzârînin halleri, za-

mirlerin bitişmesi, mâzî fiillerin muzârî ve emirleri, mezid fiillerde muzârî ve emir konuları sahih salim fiil çerçevesinde verilmekte, kitap kelimesinin kökünün bulunmasına ve anlamının sözlükten çıkarılmasına ayrılmış bir bölümle bitirilmektedir. Üçüncü kur kitabında ise şu konulara yer verilmiştir: Mehmûz, muzâaf, misâl, ec-vef, nâkıs, lefif fiillerin çekimleri, sülâsî fiillerden ism-i fâil ve ism-i mef'ûl yapımı, sözlüklerden, kökünü bularak ve ilâve edilen harfleri tespit ederek fiillerin anlamlarının çıkarılması. Dördüncü kur kitabının konuları da ise şunlardır: Sıfat-mevsûf, câmid-müştak tanımları, masdar sîgalarının öğretimi (aslı masdar, mimli masdar, masdar-ı merre, masdar-ı hey'e), ism-i fâil, ism-imef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zamân ve mekân, ism-i âlet, ism-i mensûb, sözlüklerden kelimelerin anlamlarının tespiti konusunun tamamlanması.

c) Ta'bîr (Mukâleme) Kitapları: Bu kitaplarda her ders konu ile ilgili bir diyalogla başlamakta sonra anlama soruları ve diğer alıştırmalar yer almaktadır. İlk kitapta cümle kurulmasına, ikinci kitaptan itibaren de kompozisyon yazdırılmasına ağırlık verilmektedir. Kalıp ifadeler, ilgili alıştırmalar yoluyla yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Birbiriyle bağlantılı konular birkaç dersten oluşan ünitelerde toplanmıştır. Alıştırmalarının "*el-'Arabiyyetü li'l-hayât*" serisine göre daha az ve sade oluşu ve yazılı kompozisyona önem vermesi bu serinin olumlu yönleri olarak göze çarpmaktadır.

4) en-Nahvu'l-vâdih:

Mısırda, 'Ali el-Cârim ve Mustafâ Emîn tarafından orta öğretim talebeleri için hazırlanan bu kitaplarda konular örnek cümlelerle başlamakta, sonra şerh kısmı ile kaideler açıklanmakta, ardından da çeşitli alıştırmalarla konunun yerleştirilmesi cihetine gidilmektedir. *en-Nahvu'l-vâdih*, tüme varım metoduyla yazılmıştır. Eski alışılmış kitapların üslubuna benzemediğinden ilk plânda ilgi görmüştür. Ancak şu gerekçelerle tenkide de uğramaktadır: Basra ekolünün metodu benimsendiğinden kuralların sebebi çok araştırılmaktadır. Yorumlar bıkıtırıcıdır ve öğretim zordur. Nahiv öğretimine açıklık ve kolaylık getirdikleri iddiasında olan yazarlar eski tarifleri öğretim metotlarına göre yeniden düzenlemekten öteye geçememişlerdir. Bu sebeple eski kitapların en bariz unsurlarından olan tanım problemi bu kitapta da olduğu gibi kalmıştır. Alıştırmaların diline özen gösterilmemiştir. Üslûp sağlam değildir, dil zayıftır. Konular hayattan kopuk olarak işlendiğinden alıştırma ve örneklerde dilin hayatla olan bağı göz ardı edilmiştir. Kolay Arapça öğretimi hedefini gerçekleştirmekten çok uzaktır.⁵⁶ Kitabın en önemli dezavantajları olarak verdiği örneklerin hayattan kopuk oluşu ve gramer konularının metinler değil de bağımsız

56 Candemir Doğan, *Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri*, Ankara, 1989, s. 40.

cümleler bazında verilmiş olması sayılabilir.

5) İlâhiyat Önlisans Programı Arapça Kitapları:

Nasuhi Ünal Karaaslan ve Muharrem Çelebi tarafından Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim İlâhiyat Ön Lisans Programı öğrencileri için 2 cilt hâlinde hazırlanmıştır. Daha sonraları Arapça I, II, III ve IV şeklinde 4 cilt halinde komisyonca hazırlanmıştır.

Her bir ders metin ile başlamakta bunu o konuyla ilgili gramer kaidelerinin Arapça ve Türkçe açıklaması izlemektedir. Ardından parçayla ilgili sorular ve peşinden de çeşitli alıştırmalar yer almaktadır. Sonra Türkçe gramer özeti ve yeni kelimeler listesi bulunmakta, her bir ders, konuyla ilgili “Değerlendirme Soruları” başlığını taşıyan kısa bir test ile bitmektedir.

6) el-Kitâbu'l-esâsî:

Seri, Tunus'ta 1988 yılında es-Sa'îd Muhammed Bedevî ve Fethî 'Alî Yûnus tarafından “*el-Kitâbu'l-esâsî fi ta'lîmi'l-lugati'l-'Arabiyye li-gayri'n-nâtîkîne bihâ*” adıyla hazırlanmıştır. Üç ciltten oluşan bu serinin genel amacı, öğrencinin dilin temel dört becerisindeki genel esasları kavrayarak kendi kendini ilerletebileceği bir seviyeye gelmesidir.

Seride ilk ciltte genelde günlük hayatla ilgili konular ele alınmış ve dilin tabii hayattaki kullanımı üzerinde durulmuştur. Bunlar alışveriş gibi sözlü kullanımlar olabildiği gibi, kira sözleşmesi ve yolculuk kartı doldurulması ve günlük gazeteler gibi yazılı hususları da içermektedir. Yaşayan bir dilin öğretiminde tabii başlangıç sürecini temsil etmeleri sebebiyle dinleme ve konuşma kabiliyetlerinin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.⁵⁷ Harekeli basite yakın seviyeli günlük hayatla ilgili metinlerden ve alıştırmalardan oluşmaktadır. Her metnin sonunda yeni kelimeler tablo hâlinde toplu olarak verilmektedir. İkinci ciltte ise birinci ciltte üzerinde durulan konuşma ve dinleme kabiliyetlerinin yanı sıra özellikle okuma ve yazma kabiliyetlerinin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmak hedeflenmektedir.⁵⁸ Bu amaçla bu ciltte, muasır Arap kültür ve medeniyeti ile ilgili konular ele alınarak Arap ülkeleri, başkentleri, sanatlar (hat, mimarlık, şiir, hikaye, tiyatro vb.), Arap ülkele-
rindeki zenginlik kaynakları, basın-yayın araçları, âdet ve gelenekler vb. konuların yanı sıra cümle tahlilleri alıştırmaları, Arapça yazma ve anlatma, sözlük kullanma

57 Sa'îd Muhammed Bedevî-Fethî 'Alî Yûnus, *el-Kitâb el-esâsî fi ta'lîmi'l-lugati'l-'Arabiyye li-gayri'n-nâtîkîne bihâ*, Tunus 1983, I, d.

58 Bedevî-Yunus, *a.g.e.*, I, h.

ve sözlükte bir kelimenin anlamının nasıl aranacağı, Arapça mektup yazma, günlük gazete ve dergileri okumaya yardımcı olacak kelime, tabir ve cümleler, günlük hayatta Arapçanın konuşmada kullanılması alıştırmaları gibi hususlar üzerinde durulmaktadır.⁵⁹ Son ciltte de uzun sayılabilecek okuma parçaları yer almaktadır.

Seride her bir derste metinleri takiben, parçada yeni öğrenilen kelimeleri içeren, kelimelerin doğru şekilde sıraya dizilerek cümle oluşturulması, boşluklara uygun kelimeler getirilerek cümlelerin tamamlanması, karşılıklı diyalog içerisinde boş bırakılan cümlelerin tamamlanması, müfred kelimelerin müsenna ve cemiye çevrilererek cümlelerin yeniden yazılması, kelimelerin cümle içerisinde fâil konumundan mef'ûl konumuna geçirilerek gerekli i'rab değişikliklerinin yapılması, parantez içerisinde cümleye uygun kelimenin seçilmesi, ism-i mevsullere göre gerekli değişiklikler yapılarak cümlelerin tamamlanması, boşlukların uygun ism-i mevsulle doldurulması, verilen kelimelerden cümle oluşturulması, mâzîsi verilen fiillerin muzârî, emir, ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerinin bulunması (sonra buna masdar ve ism-i mekan da ekleniyor), boşlukların uygun ismi işaretlerle doldurulması, boşlukların müevvel masdar ile doldurulması, köklerle türemiş kelimeler arasındaki ilişkinin gösterilmesi, seçenekler arasından doğru cevabın seçilmesi, fiil cümlelerinin zamirler başa alınarak isim cümlelerine çevrilmesi, fiil çekimlerindeki boşlukların doldurulması gibi alıştırmalar yer almaktadır. Her konu sonunda sözlü ve yazılı anlatım (ta'bir şefevî veya ta'bir kitâbî) konusu verilmekte, her bir üniteye birden fazla gramer konusu yer almaktadır.

Seride ilk plânda dikkati çeken bir husus metinlerin özellikle ikinci ciltten itibaren oldukça uzun tutulmuş olmasıdır. Önsözde bunun sebebi şöyle açıklanmıştır: *"Bununla öğrenci dilin bizzat kendi metni üzerinde yeterli uygulama fırsatı bulsun ve okuma parçası ile gramer anlatımı ve alıştırmalar arasında bir denge bulunsun istedik. Böylece kitap sadece kaideleri açıklayıp alıştırma yapan bir kitap hüviyetine dönüşmemiş olmaktadır. Genel olarak kitabın hacmini bu üç yön (okuma parçaları-kaide açıklamaları-alıştırmalar) arasında adil olarak paylaştırmak istedik."*⁶⁰

B) Diğer Kitaplar

İlâhiyat fakültelerinde Arapça derslerinde temel ders kitaplarının yanı sıra okutulan diğer kitaplar da şunlardır:

1. Hüseyin Avni Çelik, Hüseyin Tural, *Mebâdi'u 'ilmi's-sarf*

59 Bk. Bedevî-Yunus, *a.g.e*, II, 17-18.

60 Bedevî-Yunus, *a.g.e*, II, 11.

2. Muhammed Zerkân Ferah, *el-Vâzıh fi'l-belâgati'l-'Arabıyye*
4. Ahmet Yüksel, *Bağlaçlı Cümle Yapıları*
5. Mehmet Çakır, *Arapça'da Matematiksel Cümle Yapısı,*
6. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi* (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde *el-Kavâ'idu'l-'Arabıyye el-muyessere* serisi takip edilirken eşzamanlı olarak öğrencilerin okumaları istenmektedir)
7. *el-Emsile*
8. Hayrettin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Okuma ve Eski Metinler*
9. 'Alî el-Cârim, Mustafâ Emîn, *el-Belâgatu'l-vâzıha*
10. Nusrettin Bolelli, *Belâgat*⁶¹
11. Emrullah İşler-Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*
12. İsmail Hakkı Sezer, *Muhtasar Cümle Kalıpları*
13. Râşid eş-Şertûnî, *Mebâdi'u'l-'Arabıyye fi's-sarf ve'n-nahv* (2. sınıflarda birinci sınıfta *el-Kavâ'idu'l-'Arabıyyetu'l-muyessere* serisinden okutulan konuların derinleşmesine tekrarı amacıyla okutulmaktadır)
14. Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*
15. Meral Çörtü, *Sarf* (öğrencilere yardımcı kaynak olarak tavsiye edilmektedir.)
16. Birgivi, *'Avâmil Risalesi*
17. Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi* (Sarf Bilgisi)
18. İsmail Güler, Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Arapça Dilbilgisi* (Nahiv Bilgisi)
19. İsmail Güler, Hüseyin Günday, Şener Şahin, *Modern Metin Okumaları*
20. Bu sayılan eserlerin yanı sıra tabîi olarak, Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça ya da Arapça-Arapça sözlüklerden ve edatlar sözlüğü türü eserlerden de gerek öğrenciler ve gerekse ders hocaları tüm İlahiyat fakültelerinde istifade etmektedirler.

61 Belâgat ilminin üç temel bölümü olan beyan, meânî ve bedîi kısımları hakkında kolay ve rahat anlaşılabilir bilgiler verme amacıyla kaleme alınmıştır. Klasik belâgat eserlerinden de yararlanılmakla birlikte örnekler vb. konularda muasır belâgat çalışmalarından daha çok istifade edilmiştir. Teferruat bilgilerden kaçınılmaya çalışılmıştır. Bk. Nusreddin Bolelli, *Belâgat Beyan-Meânî-Bedîi İlimleri Arap Edebiyatı*, İstanbul 2001. Kitap, dilinin Türkçe olması dolayısıyla İlahiyat öğrencileri için yardımcı kaynak olabilecek niteliktedir.

C) Ders Notları

İlâhiyat fakültelerinde Arapça derslerinde bu saydığımız basılı kitapların yanı sıra ders hocaları tarafından hazırlanmış bazı ders notları da okutulmaktadır ki, bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır⁶²:

1. *Sarf Bilgisi* (Fakülte hocaları tarafından hazırlanmış bu ders notları Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde Sarf derslerinde okutulmaktadır.)

2. *et-Ta'bîru'l-muveccih* (Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretmenlik Bölümünde okutulmaktadır.)

4. Nejdet Gürkan, *Ders Notu* (Uygulamalı Sarf Bilgisi İçin Seçme Metinler) (Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde okutulmaktadır.)

5. Nejdet Gürkan, *Medya Metinleri* (Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde okutulmaktadır.)

6. Yasin Kahyaoğlu, *Ravdatu'l-hikem ve'l-emsâl* (Atasözleri derlemesi, Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde birinci sınıflarda metin kitabı olarak okutulmaktadır.)

7. Numan Yazıcı, *Muzekkirât fi's-sarf ve'n-nahv* (Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde gramer dersleri için takviye amacıyla yararlanılmaktadır.)

8. Ahmet Bostancı, *Muzekkirât li-mâddeti'l-lugati'l-'Arabiyye* 5-6, (Arapça V ve VI derslerine yönelik olarak hazırlanmış seçme metinler ve nahiv bölümlerinden oluşmakta ve Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde 3. Sınıfta okutulmaktadır.)

9. *el-Mutânu'l-muhtâre* (Fakülte hocaları tarafından hazırlanmış olan bu metin derlemesi Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde İlâhiyat ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümünde Metin derslerinde okutulmaktadır.)

Sonuç

Arapçayı Müslümanların nazarında özel bir konuma yerleştiren en önemli sebep, onun Kur'an-ı Kerim'in dili oluşudur. Her şeyden önce dinin öğrenileceği eserlerin büyük ve ehemmiyetli kısmı Arapçadır. Kur'an-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, İslâm Felsefesi, İslâm Tarihi vb. İslâmî ilimlere ait klasiklerinin tamamı ve hadislerin dili Arapçadır. İslâmî ilimlerde söz sahibi olmak isteyenlerin bu dili öğ-

62 Bk. Bostancı, *a.g.m.*, s. 24.

renmeleri bir zorunluluktur.⁶³ Dinî eserlerin çevirilerinden de dinî bilgi edinmek mümkündür. Ancak dinî eser okuyucusu ile dinî ilimler araştırmacısını birbirinden ayırmak gerekir.⁶⁴ Dinî eser okuyucusu, dini herhangi bir yazarın yorumundan öğrenen, işin temeline ilişkin herhangi bir ilgiye sahip bulunmayan kişidir. Bütün bunlar Arapçanın İlahiyat ve İlahiyatçılar için ne denli hayatî konumda olduğunu göstermesi bakımında önem arz etmektedir.

Yukarıda vurguladığımız nedenlerden dolayı, ülkemiz ölçeğinde dinî tedrisat yapan kurumlarda Arapça öğretime özel bir önem atfedilmiştir. Miktarı ve seviyesi değişmekle birlikte geçmişte ve günümüzde din eğitimi veren bütün kurumların üzerinde ittifak ettikleri hususlardan biri Arapça öğretiminin lüzumudur.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

63 İbrahim Sarmış, "İslâmî Araştırmalarda Arapça Faktörü, Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989, s. 353 vd.

64 Ahmet Suphi Furat, "İslâmî İlimler Araştırmacısına Gerekli Filolojik Hazırlık", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989, s. 353.